

Det utsatta livsloppet i skuggan av de gynnade generationerna¹

Om medelålders och äldre kvinnors försörjning

EVY GUNNARSSON

Det utsatta livsloppet innebär ett liv i fattigdom eller nästan fattigdom. Medelålders och äldre kvinnor har intervjuats om sina livsvillkor utifrån att de sökt socialbidrag och i artikeln analyseras hur kvinnornas utsatta livslopp har formats i den svenska välfärdsstaten.

Inledning

När välfärdsfrågor och välfärdens fördelning diskuteras är det vissa grupper som förs fram som gynnade och andra som missgynnade. De som anses som gynnade är 50+ generationen och ålderspensionärerna. De missgynnade är ungdomar, ensamstående mödrar och invandrare (SOU 2000:3). Socialbidragstagare tillhör dem som oftast beskrivs i dessa kategorier. När socialbidrag diskuteras ses kvinnor i första hand som mödrar och detta osynliggör andra grupper som medelålders och äldre kvinnor (Gunnarsson 1995). Medelålders och äldre kvinnor tillhör de två grupper som i den

Evy Gunnarsson är fil dr i socialt arbete och verksam som universitetslektor vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.

allmänna välfärdsdiskussionen betraktas som de gynnade generationerna. De medelålders liksom ålderspensionärerna har som grupp haft den bästa inkomstutvecklingen sedan 70-talet och som jämfört med andra grupper i mindre utsträckning påverkats av 90-talskrisen (SCB 1997, Välfärdsprojektet 1996). Vid sidan av, eller i skymundan av, denna utveckling finns emellertid ett livslopp som präglas av ekonomisk utsatthet. För enskilda individer har det skett försämringar och inte minst när det gäller ålderspensionärerna har kvinnorna en betydligt mer utsatt situation än männen, dels för att de i större utsträckning är ensamstående, dels för att de tidigare i livet haft en lösare anknytning till arbetsmarknaden

1 Projektet har finansierats av HSF.R.

och därmed som pensionärer får en lägre pension.

När socialbidragstagandet ökade kraftigt på 90-talet blev många kvar allt längre i systemet, de äldre längre än de yngre. De ensamstående kvinnorna utan barn ökade sin andel av bidragshushållen mellan 1990 och 1998, från 22,3 procent till 25,5 procent. Av de ensamstående kvinnorna utan barn var 27 procent 50 år eller äldre och 13 procent var över 65 år 1996. För männen var motsvarande andelar 14 procent respektive 4 procent (Socialstyrelsen 1997a).

När det gäller inkomstskillnader generellt har gapet mellan kvinnor och män minskat. Det omvända gäller emellertid för ålderspensionerna. 1975 hade kvinnliga pensionärer i genomsnitt 71 procent av männens pensioner. På 90-talet hade kvinnliga pensionärer en pension motsvarande 59 procent av männens pensioner (Nyberg 1997). Knappt 20 procent av de kvinnliga pensionärerna hade inkomster under socialbidragsnormen 1994 jämfört med åtta procent av männen (Socialstyrelsen 1997b). Det är trots detta bara två procent av ålderspensionärerna som söker socialbidrag (Socialstyrelsen 1999a).

Min artikel tar sin utgångspunkt i medelålders och äldre kvinnors livsvillkor utifrån att de har sökt socialbidrag för att klara sin försörjning. Syftet är att beskriva och analysera hur ett utsatt livslopp kan formas i den svenska välfärdsstaten för ensamstående medelålders och äldre kvinnor. Under 90-talet levde de kvinnor, som intervjuats för denna studie, antingen på ålderspension/förtidspension eller var arbetslösa och/eller sjukskrivna. Situationen skilde sig mellan kvinnorna beroende

på vilken livsfas de var inne i och i vilken historisk och social kontext som deras olika erfarenheter hade formats.

Om kvinnors livslopp

I den feministiska fattigdomsforskningen och i gerontologin har ett livsloppsperspektiv framstått som nödvändigt för att förstå kvinnors villkor i olika livsfaser (Daly 1992, Glendinning och Millar 1992, Arber och Evandrou 1993). Kvinnoforskare har kritiserat fattigdomsforskningen för att den har saknat ett livsloppsperspektiv och inte heller sett till fattigdomens könsstrukturering.² Arber och Evandrou (aa) skriver att ett livsloppsperspektiv ger en möjlighet att analysera de olika skeenden som påverkar olika grupper och individers erfarenheter i olika stadier av deras liv. Livsloppsperspektivet betonar samspelet mellan olika livsfaser snarare än att se varje livsfas isolerat. Perspektivet betonar också den mening som individen ger sina erfarenheter. Vad som värderas varierar beroende på de olika erfarenheter individer har, deras klassbakgrund och etniska bakgrund, liksom det varierar mellan olika kohorter beroende på vilken historisk period man genomlevt (aa). Handlingsutrymmet begränsas av både den närmaste omgivningen och de förändringar som sker i samhället. Det som kan se ut som ett individuellt beslut, som t ex när man går i pension, kan påverkas av andra anhörigas situation eller av samhällets och/eller arbetsgivares politik när det gäller att t ex

2 För en närmare diskussion av detta se Gunnarsson (2000).

uppmuntra pensionering före den allmänna pensionsåldern (aa).

Moen (1996) pekar på de tre centrala teman som är relevanta vid analysen av den könsstrukturerade process som åldrandet innebär, dvs tidsanpassning, process och kontext. Tidsanpassningen (timing) relaterar till händelser, varaktighet och rollsekvenser över livsloppet. Som exempel skriver Moen att det kanske är mindre viktigt att veta om en kvinna är anställd vid en viss tidpunkt eller ej utan viktigare är att veta varaktigheten och vilket mönster som finns i arbetsmarknadsdeltagandet under vuxenlivet. Process är ett begrepp som pekar på åldrandet som en serie rollförändringar snarare än som en enskild händelse. Kontext är det sammanhang inom vilket förändringar sker. Kön i sig själv skapar ramarna för livet och reflekterar inte bara fysiska skillnader utan också unika historiska omständigheter (aa). Om man tar i beräkningen tidsanpassning, process och kontext så blir studiet av åldrande och kön utifrån ett livsloppsperspektiv en undersökning av olika vägar, av kopplingen mellan olika livsfaser och av hur omständigheter i tidigt vuxenliv t ex kan ha påverkat hälsan och den sociala integrationen senare i livet (aa).

När kvinnors livslopp diskuteras sker det oftast med utgångspunkt i det »typiska« livsloppet. Den amerikanska forskare Janet Giele (1998) pekar på de två mer betydande förändringar som skett i kvinnors och mäns livslopp under 1900-talet. För kvinnor är den största förändring som skett, kvinnors omfattande inträde på arbetsmarknaden sedan 50-talet. För män har sänkningen av pensionsåldern inneburit stora förändringar. Giele (aa) menar att dessa föränd-

ringar har studerats demografiskt men däremot har det inte studerats hur dessa trender har påverkat förändringar i normer och ideal för hur livet ska levas.

I den svenska kontexten är det viktigt att se hur kvinnors intåg på arbetsmarknaden har påverkat de normer och ideal som finns i välfärdsstaten. I Sverige förutsätts varje vuxen kvinna och man försörja sig själv, även när barnen är små. Detta är grunden för jämställdhetspolitiken och det påverkar lagstiftningen och de sociala institutionerna som agerar som om kvinnor och män levde samma liv, som om jämställdhet mellan kvinnor och män var uppnådd. För att få del av socialförsäkringssystemet förväntas varje individ ha en stabil relation till arbetsmarknaden. Det utgör basen för sjukförsäkring, arbetslöshetsersättning m m. Kvinnor har mer sällan än män denna stabila relation till arbetsmarknaden. Både skatte- och föräldralagstiftningens officiella ideologi utgår från att alla vuxna skall försörja sig själva med eget lönarbete och ansvaret för barnen ska vara en gemensam uppgift (Forsberg 1992). Björnberg (1992) menar att mobiliseringen av kvinnors arbetskraft också understöddes av den ideologiska debatten om jämställdhet. Det fanns två huvudlinjer i debatten. De som förespråkade den s k trefasmodellen och de som ville se en utveckling mot en trefärsmodell. Trefasmodellen innebar att man såg framför sig att kvinnor skulle lönarbete fram till första barnets födelse och sedan vara hemmafru. När barnen sedan växt upp kunde kvinnan återigen återgå till arbetslivet. Den s k trefärsmodellen innebar att kvinnor och män tillsammans skulle ha ansvar för barn och familj samti-

digt som de deltog i arbets- och samhällsliv. Tvåförsörjarfamiljens utveckling har också understötts av olika reformer (aa). Schlytter (1999) påpekar att det även var den förvärvsarbetande kvinnans villkor som beskrevs i betänkandet som låg till grund för den nya socialtjänstlagen 1980, samtidigt som maktrelationerna mellan kvinnor och män osynliggjordes. Kvinnomaktutredningen menar i sitt slutbetänkande 1998 att trots att kvinnorna i de skandinaviska länderna lönarbetar i mycket hög grad och där skatte- och transfereringssystemen ser kvinnor som i första hand individer och arbetstagare och inte som hustrur och mödrar, är maktrelationerna mellan kvinnor och män ändå relativt oförändrade. Samtidigt som välfärdsstaten på vissa sätt stärker kvinnors ställning så premieras det manliga lönarbetarbeteendet och den tidsanvändning som det innebär (SOU 1998:6 s 148).

Toril Moi (1997) skriver med utgångspunkt i Simone de Beauvoirs tänkande att även om vår biologi innebär att mänskliga samhällen måste organiseras så att omsorgen och uppfostran av barn ordnas, är vi inte tvingade att göra det på något specifikt sätt. Det är först i mötet med de samhällsliga strukturerna och de normer och krav vi som människor utsätts för som det kvinnliga och manliga formas. Det finns inget som hindrar oss att sätta ett högt eller lågt socialt värde på uppgiften (s119).

Tillvägagångssätt

I studien ingick 14 kvinnor, sju var ålderspensionärer (70-86 år) och sju var i åldern 47-62 år. Kvinnorna bodde i en kommun

gränsande till Stockholm. Intervjupersonerna valdes ut utifrån att de var definierade som ensamstående i socialregistret och var i åldern 45 år eller äldre. De skulle ha sökt socialbidrag någon gång under det år (1995/96) som föregick urvalstillfället. En lista togs fram över de kvinnor som uppfyllde kriterierna. Kvinnorna tillfrågades om deltagande i en ordning som skulle ge en spridning åldersmässigt. Socialsekreteraren tog första kontakten, beskrev projektet och frågade om jag fick ta kontakt. De kvinnor som svarade ja, kontaktades av mig.

Kvinnorna har intervjuats vid två tillfällen med c:a ett års mellanrum. Den första intervjun genomfördes som en tematiskt strukturerad djupintervju. De teman som togs upp i intervjuerna rörde nuvarande livssituation, bakgrund, familjeförhållanden, relationer till andra, arbete, hälsa, åldrande, socialbidrag, försörjning och synen på framtiden. Samtliga intervjuer genomfördes i kvinnornas hem. Vid det andra intervjutillfället intervjuades de äldre kvinnorna om sin aktuella situation per telefon. Fyra av de medelålders kvinnorna intervjuades även vid andra intervjutillfället av mig i sina hem. Två av de medelålders kvinnorna kunde inte delta i en längre intervju p g a sitt hälsotillstånd utan de berättade om sin aktuella situation i telefon. En av de medelålders kvinnorna ville inte delta i en andra intervju.

Den första intervjun bandades vid samtliga tillfällen utom ett. Där förde jag istället anteckningar under intervjun som jag sedan kompletterade direkt efteråt. Intervjuerna har skrivits ut i sin helhet och sedan kategoriserats efter teman. Materialet har sedan analyserats utifrån de två grupperna äldre

och medelålders. Denna indelning gjordes därför att försörjningsvillkoren såg olika ut beroende på om kvinnorna var ålderspensionärer eller ej. De medelålders kvinnorna hade fortfarande pressen på sig, både från sig själva och från omgivningen att de skulle stå till arbetsmarknadens förfogande. De medelålders och de äldre kvinnorna representerar två olika kohorter som haft delvis olika villkor när det gäller relationen till arbetsmarknaden och förväntningarna på att kombinera arbete och småbarn.

I analysen har jag utgått ifrån de villkor som kvinnorna levde under när jag intervjuade dem första gången 1996/1997 och jag har försökt förstå vad som lett fram till att de behövt söka socialbidrag. Situationen som socialbidragstagare påverkas av de försörjningsvillkor man lever under. Som förtidspensionär eller ålderspensionär, utan eller med låg ATP, lever man på en nivå som ligger några hundralappar över socialbidragsnormen. Det innebär att en pensionär endast kan söka kompletterande socialbidrag när hon har behov som går utöver det vanliga. För de medelålders kvinnorna som är arbetslösa och/eller sjukskrivna med låg eller ingen ersättning är socialbidragsbehovet regelbundet återkommande. Kraven från socialtjänstens sida ser också annorlunda ut eftersom dessa kvinnor fortfarande är i arbetsför ålder och ska stå till arbetsmarknadens förfogande. De villkor som format de äldre och de medelålders kvinnornas liv har sett olika ut och påverkats på olika sätt av samhällsutveckling.

Försörjningsfrågor har stått i fokus i analysen och ett livsloppsperspektiv framstod som centralt för att förstå kvinnornas utsatta ekonomiska situation. Intervju-

erna analyserades först utifrån de teman som tagits upp i intervjuerna för att hitta mönster både mellan enskilda kvinnor och mellan grupper. Denna analys visade på olika mönster för de medelålders och de äldre kvinnorna. Detta ledde till att skillnaden mellan dessa två grupper analyserades. Intervjumaterialet analyserades sedan på nytt utifrån hur kvinnorna genom sina olika val hade format sina livsbanor och utifrån hur deras försörjningssituation sett ut under olika livsfaser. Utifrån detta konstruerades sedan det utsatta livsloppet och de olika livsbanor som lett fram till detta.

Det utsatta livsloppet

Det utsatta livsloppet är, till skillnad från det typiska livsloppet, ett liv med perioder i fattigdom eller i nästan fattigdom.³ Frågan är hur det livslopp har formats om lett fram till en ekonomiskt utsatt situation i form av ett behov av socialbidrag? Vilka skeenden som har påverkat detta kan bara förstås i ett retrospektivt perspektiv. Först i efterhand går det att förstå vilka händelser som haft en avgörande betydelse för konstruktionen av det egna livsloppet både på en strukturell och individuell nivå. Kvinnors försörjningsvillkor präglas av deras relationer till

3 I Sverige finns inte ett officiellt fattigdomsstreck. Socialstyrelsens rekommenderade socialbidragsnorm används som ett inofficiellt fattigdomsstreck i fattigdomsforskningen. Den låg för 1996 på 3005:-/månad för ensamstående exklusive hyra. Lagstiftningen ändrades 1/1 1998 och en obligatorisk riksnorm infördes, ett s k försörjningsstöd för basbehov på 2884:-/månad för ensamstående (SFS 1998:632).

de olika försörjningskällorna i välfärdsstaten, familjen, arbetsmarknaden, och staten (den offentliga sektorn). Försörjningsvillkor påverkas även av den samhällsliga kontexten i olika livsfaser och av hur olika livsfaser samspelar. För samtliga kvinnor var staten vid det första intervjutillfället den enda försörjningskällan i form av ålderspension, förtidspension, sjukpenning, a-kassa och/eller socialbidrag. Eftersom socialbidragstagande och fattigdom inte är statiska tillstånd utan mer dynamiska blir data kring förändringar över livsloppet nödvändiga.⁴

I det följande kommer jag att utifrån de intervjuade kvinnornas berättelser diskutera hur deras utsatta livslopp formats och lett fram till att de behövt söka socialbidrag. Jag går kronologiskt tillväga i den betydelsen att jag börjar med deras uppväxtförhållanden för att sedan gå vidare till familj och arbete och hur det påverkat deras relation till försörjningskällorna.

De äldre kvinnorna

De äldre kvinnorna är födda mellan 1911 och 1926. Svea, som med sina 86 år var äldst i gruppen, hade haft en uppväxt som radikalt skilde sig från de övrigas. Hon växte upp i en välbärgad familj, utbildades av guvernant och bodde utomlands under en stor del av sin uppväxt. De övriga sex äldre kvinnorna (Aina 82 år, Inga 80 år, Ragna 74 år, Klara 73 år, Magda 71 år, Margit

70 år) är uppvuxna i arbetarhem. Deras fäder har haft yrken som t ex byggnadsarbetare, snickare och vaktmästare. Deras mödrar hade haft tillfälliga jobb, i form av framförallt städning och legotillverkning i hemmet. De har vuxit upp inom en radie av sju mil från Stockholm under knappa förhållanden. De växte upp när trångboddhet fortfarande var en realitet. Oftast var det ett rum och kök som gällde, även för stora familjer. Magda beskrev sin uppväxt som att familjen var mindre bemedlad

– Det har jag varit i hela mitt liv sen jag gick i skolan, mindre bemedlad. Jag hade gratis frukost. (Magda 71 år)

De äldre kvinnorna hade gått i folkskola i sju år, några hade också fått gå det åttonde året. Ingen av dem hade haft möjlighet till någon utbildning efter folkskolan. De började istället arbeta direkt efter det att de slutat skolan. Klara flyttade hemifrån när hon var 13 år och började arbeta som barnflicka.

De övriga kvinnorna bodde kvar hemma men var också tvungna att börja försörja sig direkt efter det att de gått ut folkskolan. De arbetade i affär, i kabelfabrik, på damfriseringsring, som kontorist m m. Trots att de äldre kvinnorna kom ut på arbetsmarknaden mellan åren 1929 och 1940, beskrev ingen av dem några svårigheter med att få arbete, trots att det var en tidsperiod som innehöll både Kreugerkrasch och 30-talskris.

Familj och arbete

Det var tre olika livslopp som utkristalliserade sig bland de äldre kvinnorna när det gällde deras familjeförhållanden och därmed även deras relationer till arbets-

4 Se t ex Duncan (1984) som i sin longitudinella studie av inkomstförhållanden och fattigdom i USA visade att familjernas ekonomiska situation varierade över tid och att de periodvis levde i fattigdom och periodvis i en ekonomiskt bättre situation.

marknaden. Aina, Klara och Magda representerar det första livsloppsmönstret. Det handlar om kvinnor som gifte sig i unga år och som efter långvariga äktenskap blev änkor som ålderspensionärer. Aina och hennes man fick inga barn tillsammans. När hon gifte sig började hon arbeta halvtid. Det fortsatte hon med fram till dess att hon pensionerades. Aina berättade att hon arbetade halvtid för att hinna med att ta hand om hemmet.

Magda gifte sig redan som 18-åring och fick två barn. Hon var hemmafru till en början när barnen var små. Hon säger själv att hennes man var lite gammalmodig. Så småningom började Magda dock arbeta på tillfälliga jobb och när barnen blev stora arbetade hon alltmer. Hon fortsatte med det fram till 64 års ålder när hon pensionerade sig. Maken, som då redan hade gått i pension, ville att hon skulle sluta arbeta.

Klara, som flyttade hemifrån och började arbeta som 13-åring, fortsatte att lönarbeta även efter det att hon gifte sig vid 26 års ålder. Det dröjde nästan tio år innan hon fick sitt första barn. Pojken dog dock när han bara var ett par år gammal. Sitt andra barn, som också var en pojke, födde Klara strax efteråt. När hennes son var liten arbetade hon kvällstid med städning men gick senare över till dagtid. Hon blev dock utsliten i armarna och förtidspensionerades vid 55 års ålder på grund av arbetsskadan hon fått i armarna.

Det andra livsloppsmönstret står Svea, Inga och Margit för. Detta livsloppsmönster utmärks av att de var skilda och/eller änkor och hade levt som ensamstående med sina barn när de var små. Svea gifte sig som 23-åring och fick en son. Hon skilde sig dock

ett par år senare och gifte om sig. I sitt andra äktenskap fick hon en dotter. Svea var hemmafru under båda sina äktenskap och hade inte arbetat utanför hemmet innan hon blev änka vid 37 års ålder. Hon började då arbeta som husfru på ett pensionat och hade sedan diverse olika arbeten innan hon, vid 50-års ålder, började arbeta på ett bokförlag som försäljare. Svea beskrev det arbetet som stressigt. Hon pensionerades vid 63 års ålder. Orsaken till det var, som hon själv beskrev det, att hon var klen. Svea hade också strax före pensioneringen råkat ut för en trafikolycka och skadat nacken.

Inga gifte sig när hon var 25 år och blev hemmafru när hennes dotter föddes. Mannen dog när dottern var två år. Ett par år senare gifte Inga om sig och fick två pojkar. När Inga var 39 år skilde hon sig och levde som ensamstående mamma med sina tre barn. Hon var hemma när barnen var små och den före detta maken betalade underhåll. Inga fick även hjälp via socialkontoret eftersom mannen inte alltid skötte betalningen. När barnen var i skolåldern började Inga arbeta halvtid på ett varuhus. Det fortsatte hon med fram till dess att hon pensionerades vid 65 års ålder. Det hade inte varit aktuellt för henne att gå upp på heltid.

När Margit skilde sig vid 33 års ålder, hade hon varit gift i 15 år och hade fyra barn. Hon hade redan före skilsmässan börjat arbeta extra för att klara familjens ekonomi som, p g a mannens missbruk, var mycket dålig. I samband med skilsmässan blev hon sjuk och hade bland annat magsår. Hon klarade inte sig och barnen på den sjukpenning hon fick. Margit sökte då hjälp på socialkontoret och fick socialbidrag

under en övergångsperiod. Hon tog sedan upp sitt tidigare yrke som damfrisör och hade även under en period egen salong. De sista sex åren av sitt yrkesliv arbetade emellertid Margit som telefonist. Innan hon blev förtidspensionerad vid 60 års ålder hade hon varit sjukskriven en längre tid p g a problem med sin mage och problem med sin hals.

Ragna utgjorde exempel på ett tredje livsloppsmönster. Hon gifte sig aldrig och bodde tillsammans med föräldrarna fram till deras död. Ragna tillbringade några år i USA i sin ungdom. I samband med att hon åkte hem för att berätta för sina föräldrar att hon skulle gifta sig, blev hennes fästman rånmördad. Ragna återvände aldrig till USA. Efter hemkomsten från Amerika började Ragna arbeta som kontorist och fortsatte med det på flera olika arbetsplatser. De sista 20 åren före pensionen arbetade Ragna som hemvårdsassistent. När Ragna vid 63 års ålder kände sig trött och sliten, bestämde hon sig för att sluta arbeta. Ragna gjorde ett s k förtida uttag av pensionen vilket innebar att hennes pension reducerades för hela hennes pensionstid.

Kvinnornas försörjningssituation som pensionärer har på olika sätt påverkats av hur deras försörjning sett ut tidigare under deras liv. Omsorgen om barn, man och hem har lett till att de har haft avbrott i sitt arbetsmarknadsdeltagande. Det gällde i första hand Svea, Inga, Magda och Margit. Aina, Klara och Ragna har alla haft en mer kontinuerlig anknytning till arbetsmarknaden. Aina har dock under större delen av sitt yrkesverksamma liv arbetat halvtid. Klara hade under lång tid arbetat deltid och blev dessutom pensionerad vid 55 års ålder.

Båda hade de arbetat i låglöneyrken. Ragna arbetade heltid fram till 63 års ålder. Alla tre hade dock låg ATP. Men eftersom Klara och Aina dessutom fått pension efter sina män hade de en högre pension att leva på, än om den bara hade byggts på deras eget arbetsmarknadsdeltagande. Ragna, som arbetat heltid under ca 40 års tid, hade en lägre pension än både Klara och Magda. Magda, som haft tillfälliga jobb efter det att barnen blev stora, var den som vid sidan om Klara, hade den högsta pensionen bland de intervjuade kvinnorna p g a att hon fått pension efter sin man. Magda hade ingen egen ATP. Inga var den enda av kvinnorna som inte hade någon ATP alls, utan enbart hade folkpension och pensionstillskott att leva av.

Pensionär på 90-talet

Vid det första intervjutillfället hade de äldre kvinnorna varit pensionärer mellan 11 och 23 år. När hyran var betald hade Aina, Klara och Magda, som blev änkor som ålderspensionärer, mellan 1000:- och 2000:- mer att röra sig med än de kvinnor som skilt sig eller blivit änkor tidigare i livet. De övriga kvinnorna hade en pension som låg mellan 300:- och 600:- över den socialbidragsnorm som gällde vid intervjutillfället.⁵

Även de kvinnor som hade de högsta pensionerna i den intervjuade gruppen hade, en relativt sett, knapp situation. Ingen av de intervjuade kvinnorna tillhörde heller den grupp av pensionärer som har tillgångar i form av t ex fritidshus eller pengar på banken. Den formen av tillgångar

⁵ Se not 3.

brukar vara en av de vanligaste förklaringarna till att så många pensionärer inte söker socialbidrag trots låga inkomster. För enskilda pensionärer har 90-talet inneburit kännbara försämringar och så även för de intervjuade kvinnorna. De hade påverkats av att pensionerna inte följt index, av att bostadstilläggen för pensionärer sänkts, att avgifter för läkarvård och mediciner höjts liksom avgifterna för kommunal hemhjälp. Som en positiv förändring brukar dock sänkningen av matmomsen lyftas fram (Välfärdsprojektet 1996). Inga kommenterade det på följande sätt.

– Och så säger dom (politikerna) att maten har blivit billigare, dom behöver inte tänka på det. Maten har inte blivit billigare, vissa saker är så dyrt att det går inte. Bara lutfisken, det där lilla paketet. Det finns inte ett paket som går under femtio kronor. Ska man inte ha råd att köpa sig ett paket lutfisk en gång, ja, vet du, usch. Så mycket går jag i affärerna så jag ser priserna. Och det är inte någonting som är billigare. (Inga 80 år)

För en ålderspensionär är tanken att folkpension, pensionstillskott och bostadstillägg ska ge ett konsumtionsutrymme på ungefär 4000:-/månad vid en sk normal hyra.⁶ Den summan är tänkt att räcka till allt utom boendekostnaden (Välfärdsprojektet 1996). Av de sju intervjuade äldre kvinnorna var det endast tre av dem som hade en pension inkl bostadstillägg som gav detta konsumtionsutrymme, dvs de kvinnor som hade ATP-pension efter sina män.

6 Normal hyra beräknas enligt Socialdepartementet för ensamstående till 2.443:- 1995 (Socialstyrelsen 1998). De intervjuade kvinnornas hyror ligger mellan 700:- och 2.200:- över denna nivå.

Försörjning och socialbidrag

Orsaken till att de äldre kvinnorna sökt socialbidrag till sin försörjning varierade. Aina, Klara och Magda, som blivit ensamstående som pensionärer, hade ansökt om socialbidrag endast vid ett tillfälle. Aina, som bedömdes ligga 850 kronor över socialbidragsnormen, fick hjälp till flyttkostnader när hon skulle flytta till särskilt boende. Hon fick flyttkostnaden minus det sk överskottet. Klara hade fått överta och betala skulder som maken lämnat efter sig. Hon fick vid ett tillfälle hjälp till uppehälle.

– Jag fick hjälp en gång på sociala men det var då jag hade ont om pengar och hade inte tabletter en gång. Så fick jag hjälp till mat men sedan fick jag inget mer. (Klara 73 år)

Klara fick också hänvisning till budgetrådgivning för att klara av sin ekonomi och sina skulder. Hon berättade att hon tyckte att hon hade fått hjälp där och även lyckats betala av en del av skulderna.

Magda sökte vid ett tillfälle hjälp för tandvårdskostnader. Hon hade läst i tidningen om någon pensionär som fått det. Magda fick dock avslag eftersom hon bedömdes ligga 1.600:- över norm. Magda kunde emellertid lösa det hela genom att hon fick göra avbetalningar direkt till tandläkaren.

Ragna och Margit hade även de vid något enstaka tillfälle sökt socialbidrag. Ragna hade sökt hjälp i samband med att bostadstillägget skars ner. Hon blev uppmanad av handläggaren på försäkringskassan att vända sig till socialkontoret. Ragna hade också kontokortskulder, som hon betalade av på, vilket ytterligare försvårade hennes ekonomiska situation. Ragna bedömdes

ligga ca 500 kronor över norm men eftersom hon inte hade pengar till mat beviljades hon bidrag till det vid ett tillfälle. Hon hänvisades också till budgetrådgivning men dit har hon inte velat gå.

Margit hade sökt socialbidrag för ganska omfattande tandvårdsbehandlingar. Hon hade sökt om bidrag ett par gånger under 90-talet. Den första behandlingen misslyckades emellertid och när hon sökte pengar för ytterligare behandling fick hon avslag. Hon bedömdes ligga 500,- över norm per månad. Margit överklagade till länsrätten men fick avslag och gick vidare till kammarrätten där hon fick bifall. Så småningom fick Margit större delen av tandvårdskostnaden, 13.000,-, utbetalt som socialbidrag.

Svea och Inga var de enda av de intervjuade äldre kvinnorna som återkommande hade behövt söka socialbidrag efter det att de blivit ålderspensionärer. De har haft en pension som ibland legat några hundra över norm och ibland några hundra under norm beroende på vilka utgifter de hade haft. När de har haft läkar- och tandvårdskostnader har det inneburit att deras inkomster hamnat på en nivå under socialbidragsnormen. Svea, som dessutom på senare år behövt hemtjänst i form av hemhjälp, hamnade under socialbidragsnormen varje månad med en summa motsvarande avgiften för hemtjänsten. Den avgiften har senare jämkats.

Socialbidrag är ju tänkt att betalas ut när inga andra vägar är öppna. Långvarigt socialbidragstagande brukar definieras som ett bidragsbehov som sträcker sig över något år. Även om Svea och Inga inte har behövt söka socialbidrag varje månad har de under många år av och till behövt göra det. Svea

hade vid intervjutillfället varit pensionär i 23 år och Inga i 16 år.⁷

De medelålders kvinnorna

De sju medelålders kvinnorna var födda mellan 1934 och 1950 (Katarina 62 år, Elsie 58 år, Sonja 56 år, Anja 55 år, Gerd 53 år, Vera 51 år, Ylva 47 år). Även bland de medelålders kvinnorna fanns det en kvinna vars uppväxtvillkor skilde sig från de övrigas. Gerd hade haft en välsituerad uppväxt. Hennes far var företagare och modern hemmafru. Själv hade hon gått realskola och tagit studenten på handelsgymnasium.

Trots att det från 1950 pågick en reform av skolväsendet mot en enhetsskola med en grundläggande skolgång på nio år för alla, så avspeglade sig detta i liten utsträckning bland de intervjuade kvinnornas erfarenheter. Fyra av de medelålders kvinnorna hade gått i folkskola i sju år (Elsie, Sonja, Anja, Ylva) Endast Katarina hade även gått det åttonde året. Sonja byggde dock på med en ettårig handelsskola. En av kvinnorna, Vera, som var den enda av de medelålders kvinnorna som vuxit upp i Stockholmsområdet, hade gått i nioårig enhetsskola.

Kvinnorna kom från arbetarhem där fäderna hade arbetat som t ex byggnadsarbetare, rörläggare, diversearbetare. Deras mödrar hade i stor utsträckning varit hemmafruar, en arbetade dock som sjuksköterska och en som kokerska. En av kvinnorna kom från ett litet jordbrukarhem.

Kvinnorna beskrev sin uppväxt som bra även om det var under knappa förhållanden.

7 För en diskussion av hur de intervjuade ser på sig själva som fattiga och att åldras se Gunnarsson (1999)

De medelålders kvinnorna började, liksom de äldre kvinnorna, att arbeta direkt efter skolan. Elsie, Sonja och Anja åkte efter några år till Stockholm för att arbeta inom sjukvården. De kommer alla tre från Norrland.

– För sen ville man ju ut och börja jobba. Jag började på en bokhandel och jobbade där tills ägaren dog. Och de ville att jag skulle ta över bokhandeln men jag var ju bara arton, nitton år då så det var inget roligt, bo i X-by, vet du. Nej, så hade jag en väninna som flyttade hit till Stockholm och började på sjukhuset. Så då sökte jag jobb där. Först i köket och sen på avdelning. Och där började jag som biträde och sen gick man olika kurser där då, vet du. Då var ju en undersköterska sju veckor. Ja, där jobbade jag tills jag gifte mig. (Anja 55 år)

Katarina började arbeta som servitris, Vera på kontor och Ylva började arbeta på fabrik.

De medelålders kvinnornas erfarenheter pekar på den förändring som skett under andra världskriget när det gäller arbetsmarknaden. De medelålders kvinnorna kom ut på arbetsmarknaden mellan 1949 och 1964. Många unga kvinnor flyttade till storstadsområdena för att arbeta inom den offentliga sektorn. De av de intervjuade kvinnorna, som inte flyttade efter skolan, kom till Stockholm senare tillsammans med sina män för att få bättre möjligheter till arbete. Det gällde för Katarina och Ylva. Men liksom de äldre kvinnorna hade de medelålders kvinnorna i liten utsträckning vidareutbildat sig även om de i flera fall fått internutbildning via sina arbetsgivare.

Familj och arbete

De medelålders kvinnornas livsloppsmönster präglades av att de gifte sig unga och

skiljde sig när barnen var tonåringar. Det gällde för Katarina, Elsie, Sonja, Anja och Ylva. Katarina gifte sig när hon var arton år. I tjugo år hade hon varit gift när hon skilde sig. Då hade hon fyra döttrar i åldrarna åtta till tjugo år. Katarina hade under hela sitt yrkesverksamma liv arbetat inom restaurangbranschen. Det hade hela tiden varit av stor betydelse för henne att lönarbeta, även när barnen var små. När barnen var små arbetade hon kvällstid och hade barnflicka. Hon berättade att hon var duktig i sitt jobb och hade alltid haft bra inkomster. Hon kunde därför själv försörja sig och barnen efter skilsmässan. Katarina var den enda av de intervjuade kvinnorna som hela sitt liv prioriterat att vara lönarbetande och också strävat efter att få en bra pension. När hon tvingades inse att hon måste förtidspensionera sig vid 59 års ålder p g a en höft- och benskada var det ett stort nederlag för henne.

Elsie, Sonja och Anja, hade liksom Katarina, också långa äktenskap bakom sig när de skilde sig. Deras barn var i övre tonåren. Ingen av dem gifte heller om sig eller levde i nya samboförhållanden. Till skillnad från Katarina var de hemmafruar när barnen var små och först när barnen blev äldre tog de olika mer eller mindre tillfälliga jobb.

Kvinnorna tog själva initiativ till sina skilsmässor. När Elsie, Sonja och Anja på 80-talet sökte arbete i samband med sina skilsmässor var det lätt för dem att få arbete. Elsie och Anja började arbeta inom vården och Sonja som kontorist. Ylva arbetade som städerska när hon skilde sig efter tretton år och barnen gick på lågstadiet.

Gerd och Vera uppvisade ett något annorlunda livsloppsmönster. Gerd gifte sig

i tjuugoårs åldern och fick en son. Hon skilde sig när sonen var fyra år. Gerd, som hade handelsgymnasium, arbetade som kvalificerad sekreterare under hela sonens uppväxt och hade en god ekonomisk situation. Hon var den enda av de intervjuade kvinnorna som hade haft sitt barn på daghem. När sonen flyttade hemifrån, i mitten på 80-talet, träffade hon en man som hon flyttade ihop med. Gerd hade just slutat ett arbete och blev nu »hemmafru på halvtid«, som hon själv uttryckte det. Hon arbetade halvtid svart i sin sambos företag fram till 1992 då de separerade.

Vera, som inte hade några egna barn, hade arbetat kontinuerligt sedan hon gick ut enhetsskolan, varav många år utomlands. När det företag, hon var delägare i, gjorde konkurs 1992 började hon, liksom Gerd, arbeta svart i sin sambos firma. När Vera separerade 1996 stod hon utan inkomst. För både Gerd och Vera var separationerna svåra och oönskade och de fick problem med alkohol. De hade dock båda kommit ur detta beroende när jag träffade dem.

Arbetslös på 90-talet

Gerd och Vera, som under sju respektive fyra år hade arbetat i sina respektive sambos firmor utan lön, kom ut på en arbetsmarknad med hög arbetslöshet. De hade inga skyddsnät. Gerd, som tidigare hade arbetat som kvalificerad sekreterare, hade blivit förbisprungen av utvecklingen. Hennes kompetens var nu begränsad när det gällde t ex datorstödd verksamhet. Kontorsarbetet har rationaliserats kraftigt sedan 80-talet och många kvinnor blev arbetslösa.

Det företag, som Vera och några kolleger startade i slutet på 80-talet, gick i konkurs 1992 och det var då Vera började arbeta utan lön i sin sambos firma. När Vera separerade fyra år senare, 1996, och började söka arbete var det stopp. Både Gerd och Vera upplevde att de var för gamla och de hade dessutom inte några papper på vad de hade ägnat sig åt de senaste åren. De stod utanför alla system och hade inte kvalificerat sig för någon arbetslöshetsförsäkring. Varken Gerd eller Vera hade tidigare upplevt att de inte kunnat få arbete när de behövt det.

De många konkurserna och personalnedskärningarna påverkade även situationen för Katarina, Sonja och Ylva. På den restaurang, där Katarina arbetade, drog de in 75 procent av personalen på fyra månader under 1992. Efter det kunde inte Katarina komma igen på arbetsmarknaden eftersom hon redan tidigare hade haft besvär med sin höft och sitt ben. Hon tvingades att förtidspensionera sig drygt ett år senare.

– Sedan var det ju omöjligt att få jobb när man fyllt 55 år. Det insåg jag inte förrän efteråt, men det var ju helt kört. Och jag har ju ingenting, inga andra kunskaper att falla tillbaka på heller. Mer än vin och sprit och matkunskaper och det kan man ju inte gärna sitta på kontor med. Det krävs lite annat. (Katarina 62 år)

Sonja, som arbetade som kontorist, fick en arbetsskada i sin axel i början av 90-talet. Under hennes sjukskrivning gick det företag hon arbetade för i konkurs. Därmed hade hon ingen arbetsplats att gå tillbaka till när hon blev friskskriven. Under fem års tid försökte dock Sonja komma tillbaka till arbetsmarknaden utan att lyckas. Strax

efter den första intervjun gav Sonja upp. Hon hade mycket värk i sin axel och svårt att röra armen men hade inte velat förtidspensionera sig tidigare. Men nu blev det förtidspension för hennes del.

Ylva, som var den yngsta av de intervjuade kvinnorna, med sina 47 år, förlorade sitt arbete som städerska i offentlig verksamhet när verksamheten såldes ut 1994. Intervjun gjordes tre år senare. Efter uppsägningen hade hon inte fått något mer stadigvarande arbete utan hade haft vikariat av och till, varvat med olika arbetsmarknadsåtgärder. Periodvis kunde hon klara sig på tillfällig lön eller arbetslöshetskassa.

Anja, som också hade haft en rad olika jobb, hade alltid fått jobb när hon behövt eller velat. Däremot hade hon varit med om en nedläggning av en statlig arbetsplats i början av 90-talet. Efter det erbjöds hon starta eget bidrag och öppnade en liten affär. Den stängde hon dock igen efter ett år då den inte bar sig. Kvar av affären fanns bara en skuld som hon fortfarande betalade av på. Efter det arbetade hon inom vården igen och det var där hon skadade sin rygg 1994. När hon efter några år var färdigutredd fick hon förtidspension 1997.

De medelålders kvinnornas relation till arbetsmarknaden avspeglar i stor utsträckning förändringarna under 90-talet. Samtidigt som åldersgruppen 45-64 år har haft en lägre arbetslöshet än de yngre var flera av de intervjuade kvinnorna exempel på den grupp som efter en längre tids frånvaro från arbetsmarknaden haft svårigheter att få arbete. Efter 50-års åldern är sannolikheten att snabbt få ett arbete betydligt lägre än för de som är yngre. De med låg utbildning är också överrepresen-

terade bland dem som är inskrivna vid arbetsförmedlingen. I åldern 50 år och över har omkring 50 procent högst grundskola (Arbetslivsfakta 1999:1). Av de som står utanför arbetskraften finns en stor grupp som definieras som övriga, dvs de är inte studerande, pensionerade eller hemarbetande. Det gäller i stor utsträckning personer i åldern över 45 år. Kvinnor i åldern 55-64 år uppger som orsak till detta att de har små chanser att finna arbete (Stark och Regnér 1997).

Socialbidrag som försörjning

Fem av de medelålders kvinnorna hade under 90-talet varit socialbidragstagare. Det finns emellertid ett flertal definitioner på vad långvarighet kan innebära. Socialstyrelsen (1999b) definierar det som en person som haft bidrag tio månader eller mer under ett år.⁸För fyra av de intervjuade kvinnorna, Sonja, Anja, Gerd och Vera, betydde det att de hade haft socialbidrag hela året under åtminstone två år i följd. Ylva hade haft kontakt under många år och ibland fått komplettering hela året, ibland enstaka månader beroende på hur hennes arbetssituation sett ut.

Den direkta orsaken till att Gerd och Vera sökte socialbidrag var arbetslöshet. Som framgått tidigare kom de ut till 90-talets förändrade arbetsmarknad med hög arbetslöshet. Varken Gerd eller Vera hade någon inkomst från lönarbete eller socialförsäkringssystem. Så småningom lyckades Gerd genom att delta i olika arbetsmark-

8 För en diskussion av begreppet långvarighet se Jonasson (1996).

nadsåtgärder kvalificera sig för ersättning från arbetslöshetskassa. Hon behövde dock fortfarande kompletterande socialbidrag eftersom beloppet från arbetslöshetskassan var lågt. Vera lyckades så småningom försörja sig genom olika tillfälliga jobb och när jag intervjuade henne den andra gången hade hon inte haft kontakt med socialkontoret på många månader.

När Sonja efter sin långa sjukskrivning blev friskskriven, stod hon utan försörjning och var arbetslös. Eftersom hon inte varit med i någon arbetslöshetskassa fick hon heller ingen arbetslöshetsersättning därifrån. På försäkringskassan blev hon uppmanad att vända sig till socialkontoret. Sonja var, liksom Gerd och Vera, övertygad om att hon skulle få ett arbete igen. Gerd sa om att vara socialbidragstagare

– Men jag menar, det är en sak som jag aldrig i mitt liv skulle berätta för de vänner och bekanta jag har. Det håller man ju inne med. Man lever ju på a-kassa. Man skulle aldrig i sitt liv säga, ingen vet det (att Gerd har socialbidrag)...Inte min son heller. Nej, det skulle jag aldrig vilja tala om. Och han tycker att det här är väldigt jobbigt. Han har ju sett mig i full aktion i alla år. (Gerd 53 år)

Orsaken till att Anja behövde söka socialbidrag var att henne sjukpenning var så låg att den inte räckte till de nödvändiga utgifterna. För Anja var det efter ryggskadans inte aktuellt att söka arbete igen. Hennes långvariga sjukskrivning ledde fram till förtidspension. Efter det behövde hon inte längre söka socialbidrag.

Två av de medelålders kvinnorna, Elsie och Katarina, hade ekonomiska villkor som påminde om de äldre kvinnornas. När jag

träffade dem första gången hade de redan förtidspension. Elsie hade förtidspensionerats redan 1986 på grund av en kronisk sjukdom. Vid ett tillfälle på 90-talet sökte hon socialbidrag för tandvårdskostnader. Hon har varken förr eller senare haft kontakt med socialtjänsten. Elsie bedömdes ligga ca 800:- över norm och fick avslag eftersom tandvården inte ansågs som ett akut behov. Katarina hade tidigare på 80-talet haft socialbidrag i samband med sin benskada som innebar lång sjukskrivning och sedan en tids arbetslöshet. När Katarina nu på 90-talet sökte hjälp till tandvårdskostnader fick hon avslag. Hennes pension låg ca 1500:- över norm.

Avslutande diskussion

Frågan som ställdes inledningsvis rörde hur det utsatta livsloppet kan formas i den svenska välfärdsstaten. Det utsatta livsloppet definierades som ett livslopp som innehöll livsfaser i fattigdom eller i nästan fattigdom. För de intervjuade kvinnorna innehöll det utsatta livsloppet även perioder av socialbidrag. Hur livet utformas präglas av den samhälleliga kontexten och individuella val. När händelser inträffar och vilken varaktighet de har, dvs tidsanpassningen, påverkar hur livsfaserna utformas och hur de olika livsfaserna påverkar varandra i en pågående process.

De intervjuade kvinnorna har vuxit upp under en period då Sverige gått från att vara ett fattigt land till att bli en välfärdsstat. Detta avspeglar sig i de intervjuade kvinnornas berättelser. När de medelålders kvinnorna växte upp var omvandlingen av

samhället i full gång. En utveckling som gick fortare i städerna än på landet.

De intervjuade kvinnorna har levt sina liv i olika brytningstider när det gäller synen på kvinnors samhällsliga ställning. För de äldre kvinnorna handlade konflikten i första hand om huruvida de skulle vara hemmafruar eller börja arbeta när barnen blev större. För de medelålders kvinnorna handlade konflikten om huruvida de skulle arbeta när barnen var små eller inte. Idealet var nu den s k tresfärsmodellen. Det som ändå var gemensamt för de intervjuade kvinnorna var att omsorgen om barn och/eller man och hem har gått före ekonomiskt oberoende. Kvinnornas erfarenheter var olika men i grunden fanns frågan om omsorgen om andra. Det är gemensamma erfarenheter som på olika sätt hade lett fram till deras ekonomiskt utsatta situation. Kvinnorna har, med andra ord, agerat utifrån de normer och värderingar som rådde vid den tidpunkt när de hade omsorgsansvar för minderåriga barn.

De äldre kvinnorna blev hemmafruar när de gifte sig och fick barn. Undantaget var Klara som fick barn tio år efter det att hon hade gift sig. Men hon fortsatte att arbeta kvällstid även när sonen var liten. Förutom Ragna, som var ogift, har de äldre kvinnorna haft en lös eller inte tillräckligt varaktig relation till arbetsmarknaden. Detta har lett fram till en låg pension. Magda, Klara och Aina som blev änkor som pensionärer, hade i kraft av sina mäns lönarbete fått en bättre pension än vad deras eget arbetsmarknadsdeltagande skulle ha givit. Svea, Inga och Margit, som levt som ensamstående mammor, hade på grund av oregelbundet deltagande på arbetsmark-

naden, och ofta i form av deltid, fått en begränsad pension. Deras liv på en låg ekonomiskt standard blir också långvarig utan större möjligheter till förändring.

Kvinnors inträde på arbetsmarknaden i större skala påbörjades på 60-talet i kombination med förändrad skattelagstiftning 1972 och en utbyggnad av barnomsorgen. Det byggde upp förväntningarna på att kvinnor skulle lönarbete även när de hade små barn. Men även de medelålders kvinnornas erfarenhet bygger på att de var hemma när barnen var små. Det var enbart Gerd, som blev ensamstående när pojken var liten, som hade sin son på dagis. Katarina hade barnflicka för att kunna arbeta eftermiddag/kväll. De övriga medelålders kvinnorna var hemmafruar och började arbeta extra först när barnen var i skolåldern. Dagis var inte aktuellt för dem, de ville ta hand om sina barn själva. För Elsie, Sonja, Anja, och Ylva, som skilde sig på 70- och 80-talen, var det dock inga svårigheter att komma igen på arbetsmarknaden. För Elsie, Sonja och Anja har emellertid förslitning och sjukdom avbrutit arbetsmarknadsdeltagandet i förtid.

Gerd och Vera, som efter sina separationer, kom ut på arbetsmarknaden på 90-talet, upplevde en helt ny situation. Helt plötsligt var arbetsmarknaden i stort sett stängd för dem och de stod utanför alla socialförsäkringssystem. Trots att de hade lång yrkesverksamhet bakom sig, kunde de inte visa vad de arbetat med under senare år.

Ingen av de intervjuade kvinnorna har levt upp till välfärdsstatens ideal om tvåförsörjarfamiljen där även kvinnan varaktigt och helst på heltid ska befinna sig på arbetsmarknaden, ett ideal som dessutom

började växa fram först på 60-talet. Dessa kvinnor har därför haft ett liv i skuggan av det som i välfärdsdebatten brukar benämnas som den gynnade generationen. Även om de äldre och de medelålders kvinnorna tillhör två olika generationer är det mönster som utkristalliserats när det gäller deras relation till försörjningskällorna, relativt lika. Detta mönster påverkas av både synen på kvinnor som mödrar, deras relation till en könssegregerad arbetsmarknad och deras relation till välfärdsstatens inkomstrelaterade socialförsäkringssystem.

De olika villkor som kvinnor och män har över livsloppet, och den bristande jämlikhet det innebär, fortplantas in i medelåldern och pensionsåldern. Kvinnor, som generellt sett lever längre än män, kommer också att, under betydligt fler år, leva på en ekonomiskt låg nivå. Som framgått är också socialbidragstagandet könsstrukturerat men det är även en skillnad mellan de intervjuade kvinnornas socialbidragstagande. Det är i första hand de kvinnor som har en skilsmässa bakom sig och/eller har haft avbrott i sin relation till arbetsmarknaden som också haft en mer långvarig relation till socialtjänsten. Jämställdhetspolitikens mål om ekonomiskt oberoende för både kvinnor och män på lika villkor speglar idag inte verkligheten.

Den norska kvinnoforskaren Harriet Holter påpekade i början av 90-talet att könskonstruktionernas osynlighet var av framförallt två slag. Antingen uttalade och

till synes könsneutrala eller outtalade och könspräglade. Det senare handlade om kulturellt betingade normer och värderingar. Hon menade också att osynliga sociala mönster i första hand kunde påvisas med hjälp av sina konsekvenser (Holter 1992). Att många medelålders och äldre kvinnor har en utsatt position tillhör en del av det osynliga vars konsekvenser behöver synliggöras. Deras situation har formats i en annan historisk period än dagens.

Allt fler åldras och en stor andel av dem utgörs av kvinnor. Socialförsäkringssystemet premierar i första hand ett manligt lönarbetarbete som inte tar hänsyn till kvinnors och mäns olika omsorgsansvar. Med hjälp av en könssegregerad arbetsmarknad, med låga kvinnolöner, förstärks ytterligare konsekvenserna av detta. De strukturella förhållanden som har påverkat kvinnors villkor osynliggörs. Det till synes könsneutrala döljer konsekvenserna av det outtalade och könspräglade. Politiskt tas inte heller hänsyn till kvinnors livslopp och under vilka förhållanden de har levt. De äldre kvinnorna har levt under andra historiska villkor än dagens yngre kvinnor. De intervjuade kvinnornas utsatta livslopp har formats på grund av att de inte levt upp till välfärdsstatens ideal om tresfärsmodell och tvåförsörjarsystem utan levt efter andra normer som präglat deras livslopp och påverkat den individuella kontexten, deras handlingsstrategier och därmed utkomsten.

Referenslista

- Arbetslivsfakta* (1999) nr 1, nr 2, nr 3
- Arber, Sara och Evandrou, Maria (eds) (1993) *Ageing, Independence and the Life Course*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Björnberg, Ulla (1992) Tvåförsörjarfamiljen i teori och verklighet i Acker, J m fl., *Kvinnors och mäns liv och arbete*. Stockholm: SNS förlag.
- Daly, Mary (1992) Europe's Poor Women? Gender in Research on Poverty. *European Sociological Review* 8:1, 1-12.
- Duncan, Greg (1984) *Years of Poverty, Years of Plenty*. Ann Arbor: Institute for Social Research, University of Michigan.
- Forsberg, Gunnel (1992) Kvinnor och män i arbetslivet i Acker, J m fl., *Kvinnors och mäns liv och arbete*. Stockholm: SNS förlag.
- Giele, Janet (1998) Innovation in the Typical Life Course i Giele, Janet Z, Elder, Glen H (eds) *Methods of Life Course Research*. Thousands Oaks: SAGE Publications.
- Glendinning, Caroline and Millar, Jane, eds, (1992) *Women and Poverty in Britain: 1990s*. London: Harvester/Wheatsheaf. second edition.
- Gunnarsson, Evy (1995) Kvinnors utsatthet - Moderskap? i Jönsson, Håkan, red.; *Utvärdering och kvalitetssäkring i socialt arbete - rapport från Forsasymposiet 14-16 september 1995*. Lund: Socialhögskolan.
- Gunnarsson, Evy (1999) »Inte fattig direkt men mindre bemedlad« - om ekonomisk utsatthet och socialbidrag bland medelålders och äldre kvinnor i Gunnarsson, E., Schlytter, A., red.; *Kön och makt i socialt arbete*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Gunnarsson, Evy (2000) Kvinnors fattigdom - köns perspektivet i forskningen om socialbidrag och fattigdom. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 7: 1-2, 57-71.
- Holter, Harriet (1992) Berättelser om kvinnor, män, samhälle: Kvinnoforskning under trettio år i Acker, J m fl., *Kvinnors och mäns liv och arbete*. Stockholm: SNS förlag.
- Jonasson, Ingrid (1996) *Långvariga socialbidragstagare*. Rapport i socialt arbete nr 80. Stockholm: Inst för socialt arbete, Stockholms universitet. Lic.
- Moen, Phyllis (1996) Gender, Age, and the Life Course i *Handbook of Aging and the Social Sciences. Fourth Edition*. San Diego: Academic Press Inc.
- Moi, Toril (1997) Vad är en kvinna? Kön och genus i feministisk teori. *Res Publica*, 14:35-36, 71-158.
- Nyberg, Anita (1997) *Kvinnor, män och inkomster. Jämställdhet och oberoende*. SOU 1997:87.
- SCB (1997) *Välfärd och ojämlikhet i 20-års perspektiv 1975-1995*. Levnadsförhållanden, rapport 91.
- Schlytter, Astrid (1999) Den villkorliga frigörelsen i Gunnarsson, E., Schlytter, A., red.; *Kön och makt i socialt arbete*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Socialstyrelsen (1997a) *Socialbidrag 1996*. Statistik Socialtjänst.
- Socialstyrelsen (1997b) *Social rapport 1997*. SoS-rapport 1997:14.
- Socialstyrelsen (1998) *Äldrehushåll under socialbidragsnormen*. Äldreuppdraget 98:3.
- Socialstyrelsen (1999a) *Socialtjänsten i Sverige 1999*.
- Socialstyrelsen (1999b) *Långvarigt socialbidragstagande under 1990-talet*. Socialstyrelsen följer upp och utvärderar 1999:5.
- SOU 1998:6 *Ty makten är din...Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige*. Betänkande från Kvinnomaktutredningen.
- SOU 2000:3 *Välfärd vid vägsäl*.
- Stark, Agneta och Regnér, Åsa (1997) Arbete - vem behöver, vem utför, vem betalar? En analysmodell med genusperspektiv i Stark, Agneta, red.; *Ljusnande framtid eller ett långt farväl?* SOU 1997:115.
- Välfärdsprojektet (1996) *Pensionärerna och den ekonomiska krisen*. Stockholm: Socialdepartementet.

Summary

The vulnerable life course in the shadow of the advantaged generations

On support among middle-aged and older women

The vulnerable life course is a life in poverty or near poverty, and the purpose of the article is to describe and analyse how a vulnerable life course can be constructed within the Swedish welfare state for middle-aged and older women. The vulnerable life course is a life in the shadow of the advantaged generations. In the study 14 middle-aged and older women have been interviewed about their lives and living conditions. The women were selected because they had applied for social assistance some time during the year preceding the sample. The middle-aged and the older generations are looked upon as the most privileged, but for many individuals the situation is vulnerable and has been strongly affected by the economic crises during the 1990s. The different circumstances the women had lived through had ended with the need for social assistance. The older women had a low old age pension because they had not had a stable and continuous relation to the labour market. Instead they had stayed

at home bringing up their children. The middle-aged women, because they prioritised the children and/or the family/the husband, also had a weak relation to the labour market and therefore low benefits from the social security system. The different conditions women and men have during the life course are transmitted into middle age and older ages. Women's conditions in earlier phases of life are mirrored in their current situation. Women, who generally live longer than men, will also live under economically vulnerable conditions for a much longer period of time. The social security system favours a male breadwinner behaviour which does not consider the different care responsibilities that women and men have. The vulnerable life course of the women interviewed has been constructed because they have not lived by the ideals of the welfare state, that all men and women should support themselves, including when the children are small.